

Lars Stenbäckin pietistipedagogiikka ja J. V. Snellmanin siitä esittämä kritiikki

Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa käytiin 1800-luvun alkuvuosikymmenistä saakka erimuotoisia kamppailuja siitä, oliko yliopistoteologia uskonnonharjoitusta vai tieteenharjoitusta. Suomalaisesta koulutuksesta käydyissä keskusteluissa kiista muotoutui kysymykseksi koulun tehtävästä: oliko koulun ja opetuksen tehtävänä tuottaa uskonnollista vai tiedollista kasvatusta. Tarkastelen artikkelissani edellä mainitun kiistan yhtä ilmentymää: ensimmäistä suomalaista kasvatusopin professoria Lars Stenbäckkiä (1811–1870),¹ kasvatuksen ja uskonnon suhdetta hänen kasvatustajattelussaan sekä J. V. Snellmanin Stenbäckin näkemyksistä esittämää kritiikkiä.

Kun suomalaista koulujärjestelmää hahmoteltiin epävirallisesti ja virallisesti vuosikymmenten ajan 1800-luvulla, tärkeä ja keskeinen teema oli uskonnon rooli kouluopetuksessa. Suomalainen kansanopetus oli ollut luonteeltaan kirkollista ja uskonnollista. Ajatus uudesta kansankoulutuksesta oli monen uskonnollisen tarkkailijan mielestä uhka, joka tuli torjua. Koulukeskustelussa uskonnollisuus ja uskonnon rooli ymmärrettiin ainakin kahdella toisistaan poikkeavalla tavalla. Ensimmäinen linja

oli herätysliiketaustainen pietistis-beckiläinen uskontotulkinta, toinen puolestaan taas aikansa niin sanottujen kulttuurikristittyjen edustama uskonnollisuus. Edellinen piti koulutuksen tärkeimpänä tehtävänä pietistis-beckiläisen uskonnollisen mielenlaadun kasvattamista ja kasvatettavien erottautumista maallisesta kulttuurista. Ajan kulttuurikristillinen linja puolestaan näki kasvatuksen tehtäväksi sekä uskonnollisen että tiedollisen kasvatuksen. Se miten näitä painotettiin, riippui kustakin kulttuurikristillisen linjan edustajasta. Joka tapauksessa keskeinen jakolinja näiden kahden suuntautumistavan välillä oli suhtautuminen kasvatuksen tiedolliseen sisältöön ja maalliseen sivistykseen.

Erimielisyys uskonnollisen ja tiedollisen kasvatuksen suhteesta liittyi 1800-luvun koulukysymystä laajempaan suomalaiseen aate- ja oppihistorialliseen rajankäyntiin: kysymykseen tiedon – myös

---

¹ Stenbäckin urasta Kotivuori 2005, www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14358; Murtorinne 1986, 68–76.

uskontoa koskevan tiedon – ja uskonnollisen uskon keskinäisestä suhteesta. Rajankäynnissä, joka Suomessa jatkui koko 1800-luvun ja sen jälkeenkin, olivat vastakkain uskonnolliset rationalistit ja supranaturalistit. Uskonnonopetuksen, mukaan lukien uskonnon yliopisto-opetuksen, osalta kysymys oli Saksassa ja saksalaisesta teologiasta nousseesta kiistasta: siitä tarkastellaanko uskonnollisia teemoja ja uskontoa rationaalisesti vai uskonnon sisäisin selitysmallein ja niiden ehdoilla.² Nämä rationalismi–supranaturalismi-kamppailut olivat yksi osa länsimaista uudenaikaistumiskehitystä. Tieteenharjoituksen alalla ne olivat osa tutkimus- ja opetustoiminnan tieteellistymistä, joka edellytti eri tieteenalojen irtaantumista Raamatun auktoriteetin sekä uskonnollisten oppien ja tulkintojen holhouksesta.

LARS STENBÄCK – EPÄILYTTÄVÄ YLIOPPILASAKTIVISTI JA HERÄNNÄISPAPPI

Lars Stenbäck, Suomen ja Pohjoismaiden ensimmäinen pedagogiikan professori, astui virkaansa vuonna 1855. Hän toimi virassaan vain syysluku-kauden, jätti yliopiston ja siirtyi Isonkyrön kirkkoherraksi. Ajan tilanteelle on kuvaavaa, että kasvatustopin professuuri oli sijoitettu Helsingin yliopiston teologiseen tiedekuntaan osaksi suomalaisen papiston koulutusta. Tähän ratkaisuun vaikutti useita tekijöitä: papiston perinteinen rooli kansanopetuksessa ja dogmatiikan professori Axel Adolf Laurelin (1801–1851) ansiokkaana pidetty teoreettinen ja käytännöllinen aktiivisuus koulukysymyksissä.³ Tärkein asiaan vaikuttanut tekijä oli kuitenkin ratkaisun poliittinen konteksti: Suomi kuului Venäjän imperiumiin. 1800-luvun suomalaisen teologian tutkimuksessa on usein sivuutettu poliittisen ja reaalisen vallankäytön todellisuus, jossa tuon ajan suomalaiset elivät. Muodollisesta autonomiastaan huolimatta Suomi tai suomalaiset eivät koulukysymyksissä tai muillakaan hallinnonaloilla olleet itsenäisiä, keskusvallasta riippumattomia toimijoita. 1800-luvun suomalaisten tekemien uudistusten, hallinnollisten ratkaisujen, virkojen perustamisen tai niiden täyttämisen edellytyksenä oli poliittinen lojaliteetti ja keskusvallan myötämielisyys kulloinkin toteutettaville hankkeille.

Jos keskusvallan myötämielisyyttä ei ollut, ei esimerkiksi nimitys dosentiksi tai professoriksi autonomisen Suomen autonomiseen Helsingin yliopistoon onnistunut. Näin kävi Suomen ensimmäiselle kasvatustopin opin professorille Lars Stenbäckille hänen hakiessaan dosentuuria teologisesta tiedekunnasta 1840-luvulla. Stenbäckin akateemiset vaiheet kuvaavatkin paitsi koulutuspolitiikkaa myös venäläishallinnon poliittisia tulkintoja suomalaisista uskontulkintoista. Stenbäck oli 1840-luvulla uskonnollisten, pietististen näkemystensä vuoksi sopimaton yliopiston opettajaksi, koska hänen dosenttiniimityksensä ajateltiin edistävän ”separatistista lahkolaisuutta”.⁴ 1850-luvulla hän sitä vastoin kelpasi kasvatustopin professoriksi. Se mikä muuttui, ei ollut Stenbäckin uskontulkinta, vaan poliittiset suhdanteet.

Anatole G. Mazour kuvaa 1800-luvun alkupuolen venäläisiä reaktioita liberalismiin ja läntisiin ”vaarallisiin ajatuksiin” liioitelluksi taisteluksi poliittisia tuulimyllyjä vastaan ja näkee asenteen taustalla erityisesti vuosien 1812–1814 sodan vaikutukset. Venäläishallinto suhtautui epäluuloisesti kaikkeen poliittiseen, yhteiskunnalliseen ja uskonnolliseen aktiivisuuteen, joka ei ollut sen kontrollissa. Kontrolli kohdistui myös yliopistoihin. Tartossa ja Vilnassa erotettiin professoreita, koska he olivat opettaneet rationalistista filosofiaa. Professoreita erotettiin myös Kazanissa ja Pietarissa. Vuonna 1822 hallitus kielsi Tarton yliopistoa ottamasta opiskelijoiksi niitä, jotka olivat aiemmin opiskelleet ulkomaisissa yliopistoissa. Ulkomailla opiskelleiden ajateltiin tuovan maahan ulkomaisissa yliopistoissa oppimansa ”tottelemattomuuden”. Vuonna 1823 venäläisopiskelijoita kiellettiin kirjoittautumasta tiettyihin saksalaisiin yliopistoihin niiden levittämien uskonnonvastaisten ja moraalittomien ajatusten vuoksi. Mazourin tulkinnan mukaan kaikkinaisen liberalismien ja tarpeellisiksi koettujen reformien vastustus nostatti dekabristikapinan 1825, mitä puolestaan seurasi Nikolai I:n kauden kontrollin koveneminen ja yhteiskunnallisen pysähtyneisyyden aika. Puolan kapinan jälkeen Varsovan ja Vilnan yliopistot lakkautettiin 1830-luvulla.⁵

Venäjän imperiumiin kuuluneessa Suomessa ei eletty irrallaan imperiumin politiikasta; kaikenlai-

nen kontrolli tehostui ja santarmivalvonta ulotettiin myös Suomeen. Rajojen ja ulkomaalaisten valvontaa tehostettiin myös Suomessa, joka Nikolai I:n aikana määrittyi Pietarin raja- ja suojavyöhykkeeksi lännestä uhkaavaa vallankumousta vastaan. Suomalaisen yliopistoväen erottamiset esimerkiksi 1820-luvulla sekä ylioppilaiden valvonta saavat relevantin tulkinnallisen kontekstin siitä, mitä samanaikaisesti tapahtui muualla Venäjällä. Toinen konteksti on suomalaisen eliitin sisäinen valtataistelu toisaalta keskenään ja toisaalta sen kamppailu eliitin asemia kyseenalaistavia ryhmiä vastaan.⁶ Autonomian kautena Suomessakin julkisesti esiintyneet uskonnolliset tai poliittiset toisinajattelijat tai sellaiseksi epäillyt saivat maksaa näkemyksistään kovan hinnan – kuten esimerkiksi poliitikko ja sanomalehtimies Adolf Iwar Arwidsson (1791–1858), kreikkalaisen kirjallisuuden professori Johan Bonsdorff (1772–1840) ja 1840-luvulla kommunistiksi kutsuttu J. V. Snellman. Eräs omantunnonvapaudestaan maksamaan joutunut ryhmä 1800-luvun alkupuolella olivat heränneet. Uskonnollinen toisinajattelu ei ollut vain luterilaisen kirkon tai tuon ajan kirkon johtajien tuomitsemaa vääräksi tulkittua uskonnollisuutta. Se oli myös poliittinen uhkakuva, jonka koettiin järjestyttävän perinteistä uskonnollista ja yhteiskunnallista järjestystä.⁷

Opiskeluaikaanaan Lars Stenbäck oli yksi Pohjalaisosakunnan ylioppilasaktivisteista. Hänet erotettiin yliopistosta puoleksi vuodeksi vuonna 1834. Syynä oli osallistuminen ylioppilaiden mielenilmaukseen teologista tiedekuntaa vastaan. Ylioppilaiden rike oli tuon ajan tunnetuimman suomalaisen pedagogin, Axel Adolf Laurellin tukeminen tilanteessa, jossa teologinen tiedekunta oli hylännyt hänen dogmatiikan professorin virkaa varten laatimansa virkaväitöskirjan. Nuori Stenbäck protestoi filosofista tutkimusotetta edustaneen Laurellin puolesta ja teologisen tiedekunnan uskonnollisesti motivoituneita supranaturalisteja vastaan. Erottamisaikanaan Stenbäck koki Pohjanmaalla uskonnollisen herätyksen. Sen murroksellista luonnetta kuvaa, että Stenbäck kääntyi heränneeksi ja luopui esimerkiksi maallisen runouden harrastuksestaan. Hän ryhtyi opiskelemaan teologiaa vuonna 1837 ja toimi Helsingissä Immanuel Berghin (1810–

1878) ja Carl Gustav von Essenin (1815–1895) kanssa yhtenä yliopistopietismin johtohahmoista. Herännäisyyden hajaannuksen aikana 1850-luvulla Stenbäck kääntyi Berghin ja von Essenin tavoin beckiläiseen raamattuteologiaan. Ideologisesti muutos ei ollut suuri, koska suomalainen beckiläisyys oli ikään kuin herännäisyyden yliopistoversio.⁸

Kenraalikuvernööri A. A. Thesleffin kansliaan toimitettiin nimetön ilmiantokirje vuonna 1838. Senaattia pyydettiin ryhtymään ankariin toimenpiteisiin Helsingissä kokoontuvaa Raamatun väärintulkitsijoiden seuraa vastaan. Sen johtohahmoiksi nimettiin opiskelijat Stenbäck ja Bergh. Kenraalikuvernööri kutsui opiskelijat puhutteluun, pelotelti

-
- 2 Murtorinne 1986, 17–19, 95 (F. L. Schaumanin tulkinta rationalismi–supranaturalismi-kiistasta, jossa hänen mielestään olivat vastakkain hegeliläisyys ja schleiermacherilaisuus eli kaksi tutkimuksellisesti rationalistista lähestymistapaa); 2006, 121–123. Råberghin mukaan (1900, 220–221) suomalaisen supranaturalistisen suuntauksen perustajana oli teologian professori ja Turun piispa Johan Brovallius (s. 1707). Råbergh tulkitsi teologisen supranaturalismin myönteiseksi yliopistoteologian ilmentymäksi.
  - 3 Uljens 2002; Luukkanen 2011. Vuonna 1835 asetetun koulukomission jäseneksi Laurell kutsuttiin siksi, että prokuraattori Carl Johan Walleen oli pitänyt hänen johdamaansa Helsingfors Lyceumia erinomaisena. Komission tekemä koulujärjestys ehdotus hyväksyttiin vuonna 1843. Se oli autonomian kauden ensimmäinen lukio- ja koulujärjestys. Vuorela 1980, 90, 117, 133.
  - 4 Dosentuurin käsittelystä Palmén 1913, 343–344. Autio 1981, 112, viite 105, 113; Luukkanen 2000, 108–117.
  - 5 Mazour 1963, 29–32, 34–35, 265–266; Remy 2000, 11; Jussila et al. 2000, 31. Mazour mainitsee myös konservatiiviseen reaktioon liittyneen ortodoksisen uskonnollis-mystisen kiihkon ja Pyhän Synodin taistelun saatanaa vastaan.
  - 6 Ylikangas 1987, 19; Jussila et al. 2000, 31.
  - 7 Osmonsalo 1939, 28–33 (Nikolai I pitämä puhuttelu arkkipiispa Melartinille); 1939, 23–24, 75–80 (ilmianto teologisen tiedekunnan vääristä näkemyksistä). Ylikangas & Siirriäinen 1979, 251–257 (pietistejä koskevasta ilmiannoista). Huhta 2012, 364–367. Bonsdorffista Ruuth 1928, 108–110; Murtorinne 1986, 19.
  - 8 Aspelin 1900, 128–132. Murtorinne 1986, 68, 77–78 (kuvaus Berghin herännäisteologiasta, joka ”jäi perimmiltään vieraaksi ja käsittämättömäksi” niin Snellmanille kuin Laurellillekin); 2007, 279. Beckiläisyys suomalaisena teologisena koulukuntana, ks. Murtorinne 1986, 133–191.

heitä karkotuksella Siperiaan, mutta leppyi kuullessaan, että opiskelijat olivat ”keisarin ystäviä.”⁹ Stenbäckin hakiessa dosentuuria yliopistosta vuonna 1844 hänestä tehtiin jälleen ilmianto. Tällä kertaa ilmiannon tekijä oli arkkiepiispa E. G. Melartin, joka lähetti kirjeen yliopiston rehtori N. A. af Ursinille ohi virallisen virantäyttöprosessin. Stenbäckin dosenttuuri oli Melartinin mukaan torjuttava tieteen vapauden ja pietismin yleisen vaarallisuuden vuoksi. Hänen mielestään pietismin separatistinen harha oli torjuttava, koska sen fanatismi, järjen halveksunta ja välinpitämättömyys tieteen edistysaskelista olivat tieteelle vaarallisia. Separatistisen harhan torjuntaan oli Melartinin mielestä osallistuttava erityisesti teologisen tiedekunnan opettajien, jotka tosin kaikki puolsivat dosentuurin myöntämistä Stenbäckille. Herätysliikkeiden vaikutuksen leviämistä olivat arkkiepiispan mukaan huolissaan paitsi hän itse, myös isänmaan tosiuskonnolliset, valistuneet ja järkevät kansalaiset. Samansuuntaisesti oli asian ilmaissut myös piispa Ottelin vuonna 1842 toteamalla, että potkisi kaikki pietistit pois yliopistosta, jos vain olisi teologian professori.¹⁰

Tuossa tilanteessa Helsingin yliopiston professoreista muodostuneen konsistorin enemmistön tuki ei riittänyt tekemään tutkijasta ja herännäispapista dosenttia, kun hän sekä arkkiepiispan että keskusvallan näkökulmasta oli henkilönä arveluttava. Kieltävän päätöksen saatuaan Stenbäck harkitsi valituksen laatimista, mutta se jäi, kun hänelle ilmoitettiin, ettei keisari Nikolai I sietänyt pietistejä.¹¹ Virallinen linja olikin ollut selvä jo Henrik Renqvistin tapauksesta lähtien. Vuonna 1823 luterilaisen kirkon johtomiehille oli annettu ohjeet toimia lempeästi herätysliikkeisiin kuuluvaa rahvasta kohtaan. Herätysliikepappien kohdalla oli toimittava toisin, koska Pietarin tulkinnan mukaan herännäispapit heikensivät papiston ja kirkon arvovaltaa kansan silmissä. Papiston piti nauttia oppimattoman rahvaan arvostusta, jotta venäläinen hallinto voisi tehokkaasti käyttää papistoa kansan hallitsemiseen.¹²

Nikolai I:n aikana, erityisesti 1830- ja 1840-luvuilla, sekä pietismi tuon ajan herätysliikekristillisyytenä että hegeliläinen filosofiakin olivat poliittisia uhkakuvia, joita vastaan oli kamppailtava. Arkkiepiispa Melartin, jolla ei ollut mitään virallista

asemaa yliopistollisissa virantäytöissä, yritti torjua teologisesta tiedekunnasta sekä pietisti Stenbäckin 1840-luvulla että hegeliläisenä pidetyn filosofi Laurellin 1830-luvulla. Kansan oli arkkiepiispan mielestä saatava yksinkertaista, mutta ei-pietististä uskonnollista opetusta; uskonnon julistajien tuli opettaa kuulijoilleen raamatullista kristinuskkoa. Melartinin mukaan yliopistossakin piti opettaa tuleville papeille tätä raamatullista kristinuskkoa, ei epäselvää filosofiaa. ”Filosofian” ajateltiin opettavan väärää ajattelua ja tottelemattomuutta ylioppilasnuorisolle. Herätysliikkeiden vaarallisuus piili siinä, että niiden ajateltiin rohkaisevan rahvasta tottelemattomuuteen ja auktoriteettien, erityisesti kirkollisten auktoriteettien, kyseenalaistamiseen. Pietismin osalta oli kyse myös sivistyneistön ja rahvaan suhteista. Säätyraajat rikkova toiminta niin herätysliikkeissä kuin esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa oli epätoivottavaa ja sen tulkittiin lietsovan mahdollista poliittista separatismia.¹³

Tilanne kuitenkin muuttui hallitsijavaihdoksen jälkeen. Kuten Heikki Ylikangas on todennut, ratkaiseva käänne Suomen historiassa tapahtui vuonna 1855 keskellä Venäjälle tappiollista Krimin sotaa, jolloin Nikolai I kuoli. Muiden vaikutusten ohella vallanvaihto Pietarissa merkitsi Suomessa henkilövaihdoksia tärkeissä viroissa. Kenraalikuvernööriksi nimitettiin baltiansaksalainen F. W. von Berg, joka toimi keisarin äänenä Suomessa 1855–1861. Hän suosi Snellmanin kaltaisia uudistajia ja suomalaisuuden edistämistä, mutta toisessa mielessä kuin suomalaiset itse. Myös kenraalikuvernöörin henkilöhistorialla oli oma merkityksensä. Baltiassa rahvaan peruskoulutusta pidettiin tärkeänä; aateli näki sen taloudellisen kasvun yhtenä osatekijänä ja suhtautui siihen myönteisesti.¹⁴

Suhteessa yliopistoihin epäluuloinen linja ei muuttunut. Berg piti yliopistoja poliittisen vehkeilyn pesinä ja esitti esimerkiksi vuonna 1857 Helsingin yliopiston hajottamista erillisiksi ammattikouluiksi keinona poliittisen toiminnan tukahduttamiseen. Suomenkielisydestä Berg totesi kirjeessään:

Suomalaisuuden edistäminen on kuitenkin oleva meille keinona ajan pitkään eroittaa Suomi Ruotsista. Siihen täytyy ennen kaikkea pyrkiä. Meidän täytyy pitää huolta, että

suomalainen [s.o. suomenkielinen] väestö saa sitä mitä se kipeästi tarvitsee: hyvää uskonnon ja maanviljelyksen opetusta. Saatamme myös suosia viatonta ja kansanomaista runoutta – – Kaikki mitä fennomaanit tahtovat tehdä yli sen, mitä tässä olen teille maininnut, on minusta pelkkiä saippuakuplia.

Venäjän hallitus ryhtyikin Bergin johdolla tukemaan poliittista fennomaniaa ruotsinmielisyyttä ja skandinavismia vastaan.¹⁵

Suomen ensimmäisen kasvatustieteen professorin Lars Stenbäckin erikoista akateemista uraa selittää se, että hän oli kahden hallinnon väliinputoaja. Hänet torjuttiin yliopistosta sekä Nikolai I:n että Aleksanteri II:n aikana. Nikolai I:n aikana hän oli uskonnollisten näkemystensä vuoksi radikaaliksi tulkittu separatistisen harhan edustaja. Yleispoliittisen tilanteen muuttuessa, kun hän julkaisi väitöskirjansa ja astui hoitamaan pedagogiikan professuuria, hän olikin teologisen tiedekunnan tuesta huolimatta vanhanaikainen ja aikansa edistyksen vastainen henkilö. Aleksanteri II:n laajaan reformiohjelmaan Suomessa kuului koulu-uudistuksen ohella taloudellista toimintaa rajoittaneiden määräysten purkaminen. Se oli Jorma Kalelan sanoin ”vallankumous ylhäältä päin”; edellytysten luomista modernille taloudelliselle toiminnalle, jota Suomessa ei vielä 1850-luvulla ollut.¹⁶ Stenbäckin uskonnollinen koulutusnäkemys oli muuttuviin oloihin sopimaton, kun koulutus nähtiin ”ylhäältä päin” yhdeksi taloudellisen kehityksen osatekijäksi. Stenbäck ei myöskään ollut perehtynyt kasvatusoppiin tieteenalana. Stenbäckin eroamisessa kasvatusopin professuurista näytteli merkittävää osaa poliittisesta epäsuosios- ta suosioon nouseva J. V. Snellman.

STENBÄCKIN VÄITÖSKIRJA JA SNELLMANIN HUOMAUTUKSET

Lars Stenbäck väitteli kasvatustieteen professorin virkaa varten 14. helmikuuta 1855. Hän oli viran ainoa kelpoinen hakija, kun Stenbäckin opettajatoveri J. O. I. Rancken Vaasassa ei saanut virkäväitöskirjaansa ajoissa valmiiksi. Stenbäckin teos *Om paedagogien och dess närvarande utveckling* (65 s.) oli suomalaisen pietistis-beckiläisen uskonnonpedagogiikan ”virallinen” muotoilu, perinteisen us-

konnollisen kansanopetuksen traditioon tukeutuva ohjelmajulistus suomalaisen koulutuksen kasvatukselliseksi tavoitteiksi. Väitöskirjan kolmesta luvusta ensimmäinen ja uuden oppialan määrittelyn kannalta keskeinen ”Pedagogiikka ja sen päämäärä” käsittää vain vajaat 18 sivua. 33-sivuinen esitys pedagogiikan historiasta kattaa lähes puolet koko työstä.¹⁷ Väitöskirjan päättää 16 sivun katsaus pedagogiikan tuolloiseen tilaan. Stenbäckin väitöskirjassa ei ole identifioituja lähteitä eikä viiteapparaattia. Siinä on kaksi ajatuksellista lähtökohtaa. Ensimmäinen oli vakaumus, ettei pakanakansoilla ollut tietoisuutta kasvatuksen tavoitteesta. Toinen lähtökoh- ta oli Stenbäckin tulkinta omasta ajastaan: oli käynnissä pakanallisen ja kristillisen pedagogiikan välinen taistelu kasvatuksesta.¹⁸ Stenbäck arvosteli väitöskirjassaan ”hiekalle rakennettuja” epäonnistuneita filantrooppisia kasvatusmalleja. Ne lepäsivät hänen mukaansa pelagiolaisuuden pakanallisella perustalla. Perusongelmana näissä oli hänen mukaansa synnin todellisuuden, historian ensimmäisen tosiasian kieltäminen.¹⁹

-
- 9 Osmonsalo 1939, 23–24; Pulma 1987, 448–450; Luukkainen 2000, 113.
  - 10 Melartinin ilmiantokirje on dosentuuriasiakirjojen liitteenä. HYKA KA 51/1844. Stenbäckin dosenttiväitöskirjasta Murtorinne 1986, 69–71.
  - 11 Aspelin 1900, 528–529. Autio 1981, 113. Murtorinne 1986, 71.
  - 12 Osmonsalo 1939, 12, 13–14, 27–29, 33.
  - 13 HYKA KA 88/1834, Melartinin kirje sijaiskanslerille 13.3.1835. Sulkunen 2003, 96–104.
  - 14 Seaton-Watson 1967, 415; Thaden 1971, 12; Ylikangas 1987, 115; Klinge 1989, 206–207, 214, 512–516; 1997, 262–263. Juuri Bergin kautena oli mahdollista myös suomenkielisen ja sittemmin yliopistoon johtaneen koulutusväylän perustaminen Jyväskylään.
  - 15 Bergin kirjeestä Armfeltille 1856, suomennos Rein 1905, 197. Jussila et al. 2000, 34–35, 59.
  - 16 Kalela 2008, 19–20.
  - 17 Historiaosuudessa viitattiin lähdetietoja identifioimatta esim. antiikin koulutukseen ja esiteltiin J. H. Pestalozzia sekä Hallen laitoksia. Mainituksi tulivat myös John Locke, J. J. Rousseau, ”jalo Comenius”, Johan Matthias Gessner, Christian Thomasius, Adolph Diesterweg, Karl von Raumer, J. H. Herbart sekä Christian Palmerin teos *Evangelische Paedagogik* (1. p. s.a., 2. p. 1855). Stenbäck 1855, 24–26, 31, 40–47, myös 60 (viite *).
  - 18 Stenbäck 1855, 1–2.
  - 19 Stenbäck 1855, 35.

Vastaväittäjä Frans Ludvig Schauman, käytännöllisen teologian professori ja sittemmin Porvoon piispa, arvioi työtä jokseenkin ristiriitaisesti. Hän kehuu Stenbäckin väitöskirjaa ja selitti sen puutteita parhain päin. Hän piti valittua laajaa teemaa hyvänä, vaikka esitti, että väittelijä olisi voinut käsitellä teemaansa yksityiskohtaisemmin. Väitöskirjan sisältö ei ollut täysin johdonmukainen, ja työ oli paikoin yksipuolinen. Väitöskirjan tyyli oli yleistajuinen, mutta yleistajuisuutta Schauman piti kasvatusopin yleisen tärkeyden vuoksi ansiona. Schaumanin mukaan väitöskirjaa elähdytti puhdas kristillinen henki. Suuren aiheensa Stenbäck on tutkinut suurenmoisesti, ja työn puutteet olivat pääasiassa muodollisia. Schaumanin mukaan tarkastelu ei ollut ainoastaan todellisessa ja tiukassa mielessä kriittinen vaan myös reformatorinen. Se oli selvä protesti nykyajan pinnallista kasvatusta vastaan. Väitöksen suullinen puolustus ei oikein ollut onnistunut, kun väittelijä ei osannut aina vastata esitettyihin huomautuksiin. Tästä huolimatta se Schaumanin mukaan osoitti väittelijän perehtyneen aiheeseensa.²⁰

Tuolloiseen professorinviran täyttöprosessiin kuului virkaväitöskirjan laatiminen ja sen julkinen puolustaminen. Tämän jälkeen väittelijän tiedekunta sai väitöskirjasta vastaväittäjän lausunnon ja äänesti väitöskirjan hyväksymisestä. Jos viranhakijoita oli useita, tiedekuntakokous arvioi myös hakijoiden keskinäistä pätevyyttä. Tämän jälkeen asia siirtyi yliopiston professorien muodostamaan hallintoelimeen eli konsistoriin, joka päätti ehdollepanosta. Kukin professori äänesti hakijoiden pätevyydestä ja esitti ykköseksi itse parhaana pitämänsä ehdokasta. Jos ehdokkaita oli vain yksi, kuten Stenbäckin viranhaussa, päätettiin vain hakijan pätevyydestä. Yliopiston professorikunnan vallassa oli ainoastaan virkaehdotuksen laatiminen. Yliopiston kanslerina oli ensin kruununperijä Aleksanteri ja hänen tultuaan keisariksi Nikolai, joka toimi kanslerina 1855–1865 (k. 1865). Virkaa hoiti sijaiskansleri, jolle tehtiin nimitysesitys. Nimittävä taho eli keisari saattoi halutessaan ja erinäisten virkamiesten vaikutuksen tuloksena nimittää professorinvirkaan kenet tahansa ehdokkaista. Hän saattoi valita ja usein valitsikin professoriksi konsistorin ykköseksi asettaman ehdokkaan, mutta saattoi myös nimitt-

tää professoriksi vasta kolmannelle tai neljännelle vaalisijalle sijoitetun tai jättää professuurin ainoan hakijan nimittämättä.

Schaumanin väitöskirjasta antaman lausunnon jälkeen yliopiston professorikunnasta koostunut konsistori keskusteli Stenbäckin pätevydestä. Klasisten kielten professori N. A. Gyldén, joka oli yksi Helsingfors Lyceumin perustajia ja itse toiminut sen opettajana, ilmoitti pitävänsä Stenbäckkiä epäpäteväenä ja hänen nimitystään professoriksi yliopiston sääntöjen vastaisena. Sääntöjen mukaan professorin oli joko ollut suoritettava lisensiaatin tutkinto (vastaa nykyistä tohtorintutkintoa) hakemansa professuurin oppialalla tai oltava niin sanotun mainepykälän perusteella muutoin ansioitunut hakemansa professuurin alalla. Stenbäck ei ollut kumpaakaan, joten häntä ei Gyldénin mukaan voitu pitää päteväenä professorin virkaan. Muut professorit pitivät Stenbäckkiä päteväenä.²¹

J. V. Snellman, entinen Helsingfors Lyceumin ja Kuopion lyseon opettaja, arvioi väitöskirjaa *Litteraturbladissa* maaliskuussa 1855 aivan toisin. Professoriväitöskirja, jonka ansioita Schauman oli kehunut muille yliopiston professoreille, ei Snellmanin mielestä ollut lainkaan tieteellinen tutkimus. Kun sairaalloinen ja huonosti Helsingissä viihtyvä Stenbäck nimitettiin professoriksi hallitsijavaihdoksen jälkeen 31. toukokuuta 1855, virkaväitöskirjan nostattama polemiikki jatkui lehtien palstoilla aina vuoden 1855 loppuun asti. Mikko Lahtinen kuvaa tilannetta seuraavasti:²²

Ensimmäinen lukukausi oli uudelle professorille yhtä tervanjuontia, sillä tarvittavaa tieteellistä otetta luentoihin ei löytynyt, kuten valituskirjeistä vaimolle selviää. Joulukuun lopulla piina päättyi, kun Stenbäck sai tietää tulleen valituksi Isonkyrön kirkkoherraksi.

Stenbäck itse piti professuurin hakemista elämänsä suurena tuskallisena erehdykseksenä ja mainitsi, että häntä ajoi eteenpäin toisten kehotukset ja oma väärinymmärretty velvollisuudentunto. Hän erosi virastaan 26. joulukuuta 1855.²³

Snellman saattoi kritiikeissään olla – ja usein olikin – varsin ikävä kirjoittaja. Esimerkiksi arvostellessaan Lauantiseurain aikaisten tovereidensa

toimia tai heidän kirjallisia tuotoksiaan hän usein kirjoitti kiihkeästi, kohdehenkilöä loukaten, heidän asiantuntemuksensa kiistäen sekä kyseenalaistaen arvosteleksiensa henkilöiden motiiveita ja yleistä kunniallisuutta. Tällainen rajua henkilöön käyvä arvostelu puuttuu Stenbäckin väitöskirjan esitellystä, joka siis Snellmanin muihin arvosteluihin verrattuna ei ole erityisen tyly eikä repivä.²⁴ Ehkä tähän vaikutti opiskeluaikainen toveruus tai ehkä Snellman tunsi jonkinlaista kohtalontoveruutta Stenbäckiiä kohtaan. Olihan hän Snellmanin tavoin joutunut Helsingin yliopistossa kärsimään syrjintää näkemystensä vuoksi – niin erilaisia kuin näiden kahden aikoinaan torjutut näkemykset olivatkin. Stenbäck ei tulkinnut väitöskirjastaan saamaansa kritiikkiä näin, vaan piti sen synnä Snellmanin ihmisvihaa, hänen yleistä katkeruuttaan ja sitä, että Snellman vihasi kristinuskoa. Hänen mielestään vika oli Snellmanissa ja hänen tunteissaan, ei julkaisutussa väitöskirjassa. Snellman puolestaan ei pitänyt uskonnollista puheenvuoroa tieteellisenä tutkimuksena eikä hyväksynyt Stenbäckin kasvatustutkimuksia. Snellman ei tosin ollut uskonnon vihaaja, hän ei vain kannattanut Stenbäckin uskontulkintaa.²⁵

Snellman esitti, ettei Stenbäckin väitöskirja ollut tieteellinen tutkimus. Väitöskirjassa oli Snellmanin mukaansa vain yksi luku, ”Pedagogiikka ja sen tavoitteet”, josta hänen mielestään voisi kirjoittaa jotain arvosteluntapaista. Tämäkin luku oli hänen mukaansa niin epätieteellinen, ettei sen varsinaisesta arvioinnista olisi mitään hyötyä.²⁶ Stenbäckin väitöskirjan kasvatustutkimuksen historiaa koskeva katsaus puolestaan vain toistaa sen mikä opettajille jo ennestään tutussa Karl von Raumerin (1783–1865) teoksessa *Geschichte der Pädagogik* (1843) oli jo todettu. Perusajatuskin, kristillisen kasvatustutkimuksen vaatimus, oli sama kuin Raumerilla, Snellman huomautti.²⁷

Snellmanin väitöskirjan arviointi on keskustelua siitä historiallisesta, uskonnollisesta ja kulttuurisesta kehitysprosessista, jonka Stenbäckin kasvatustutkimuksen hahmotelma joko jätti huomiotta tai turhentaa. Kuten Mikko Lahtinen on todennut, Stenbäckin ”kristillisessä” tulkinnassa koko moderni sivistys näyttäytyi kielteisenä kehityksenä. Moderni sivistys olikin todellisen sivistyksen rappiota. Se

kuvasti antiikin pakanaoppien tuhoisaa vaikutusta kristikunnan sivistyshistoriaan.²⁸ Eino Murtorinne on huomauttanut, että väitöskirjan nostattamassa kiistassa herätysliikkeiden pietistisväritteinen kulttuuripessimismi törmäsi yhteen idealistiseen filosofiaan perustuvan kasvatustutkimuksen ja kulttuurinäkömyksen kanssa. Väitöskirjassa toistuivat Stenbäckin herätysliikekorostukset rationaalisen järjen ja järjenkäytön vastustuksineen, jotka olivat olleet tyyppillisiä Stenbäckin aiemmalle teologiselle toiminnalle.²⁹

Rauno Luttinen kutsuu papiston 1850-luvun kansanopetusnäkömyksiä yksinkertaisesti taantumukselliseksi tosin ilmeisesti unohtaen Uno Cygnaeuksenkin olleen pappi. 1800-luvun alkuvuosikymmenten valistushenkkinen papisto oli suhtautunut kansanopetukseen myönteisesti, ja jakaantui näkömyksissään maltillisiin ja rakenteellisten uudistusten ajajiin. Maltilliset halusivat tehostaa kansanopetusta käyttämällä perinteisiä kirkollisen kansanopetuksen muotoja. Uudistajat halusivat muuttaa kansanopetuksen, laajentaa sen

20 HYKA, KA 21/1855.

21 HYKA, KA 21/1855. Osalta professoreista hankittiin mielipide Stenbäckin pätevydestä vasta kokouksen jälkeen. Virantäyttöasiakirjoissa on venäjänkielinen ja myös ruotsiksi käännetty kirjelmä (näyttää konseptilta), joka ilmoittaa, että Stenbäck tullaan nimittämään. Pedanttiseksi kuvastusta Gyldenista, jota Snellman piti huonona yliopisto-opettajana Luukkanen 2000, 24 n. 31, 30, 46, 116 n. 130.

22 Lahtinen 2006, 47.

23 Aspelin 1900, 478, 514; Luukkanen 2000, 116–117 (myös viite 130); Uljens 2002b.

24 Snellmanin ilkeistä arvosteluista nuoruudentuttavistaan esim. *Samlade arbeten* VI, 25, 26, 30, 32 (vuoden 1847 arvostelu A. A. Laurellista); Luukkanen 1999 (B. O. Lillestä); 2000, 102 (J. J. Nordströmistä), joka ei koskaan antanut anteeksi Snellmanin kirjoittelua).

25 Aspelin 1900, 455–456.

26 Snellman 1996a, 60.

27 Snellman 1996a, 69. Raumer edusti Stenbäckin tavoin konservatiivista herätysliikekristillisyyttä. Hän oli mieneorologian professori ja pedagogi. Raumerista www.bautz.de/bbkl/r/raumer_k.shtml.

28 Lahtinen 2006, 48.

29 Murtorinne 1986, 75–76.

oppiainevalikoimaa ja sisällyttää siihen kirjoittamisen, historian, maantiedon ja ”muiden hyödyllisten aineiden” opetuksen. 1850-luvulla useat papiston edustajat puolestaan toistivat äänekkäästi sen mitä kansanopetuksesta oli säädetty Ruotsinvallan aikana; kansanopetuksen piti tähdätä rippikoulun suorittamiseen ja kristinopin omaksumiseen. Sitä vastoin pastori Uno Cygnaeuksen ajan muuttuvien taloudellis-poliittisten tavoitteiden kanssa yhteensopivaa suunnitelmaa kansanopetuksen järjestämiseksi voi kuvata yksinkertaisesti termillä vallankumouksellinen.³⁰

Stenbäck oli työskennellyt Vaasan yläalkeiskoulun rehtorina, mutta hän ei ollut teoreettisesti perehtynyt kasvatustieteen kysymyksiin. Toisin kuin eräät muut suomalaiset, hän ei ollut omatoimisesti opiskellut kasvatustieteitä eikä seurannut oppialan ulkomaista kehitystä. Väitöskirjassaan hän ei näin ollen käynyt keskustelua kasvatustieteen teorioista tai niiden kehityksestä, vaan uskonnon roolista koulutuksessa. Hän arvosteli tiedollista kasvatusta, uskonnonopetuksen hänen mielestään riittämätöntä moraalista vaikutusta sekä koululaitoksen mahdollista erottamista kirkon valvonnasta. Stenbäckin kasvatussoppi oli aikansa herätysliiketaustasta nousnut uskonnollisesti motivoitunut reaktio yhteiskunnan muutosta ja uudenaikaistumisesta vastaan. Samalla se oli ilmaus myös väitöskirjan hyväksyneen Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan ilmapäärin muutoksesta pedagogisiin kysymyksiin perehtyneen Axel Adolf Laurellin kuoleman jälkeen.³¹

Oman kasvatussoppinsa perustaksi Stenbäck asetti omantunnon. Stenbäckin mukaan kasvatuksen päämääränä oli kasvatusta Jumalan valtakuntaa varten. Tämä toteutui kun kasvatusta oli ihmisessä säilyneen, mutta syntiinlankeemuksessa turmeltuneen Jumalan kuvan ennallistamista. Tämän Jumalan kuvan Stenbäck arveli säilyneen omassatunnossa.³² Tässä ennallistamisessa oli kyse ajatuksellisesta paluusta ihmisen alkuperäiseksi kuviteltuun ideaalitilaan. Jo tämä muotoilu kuvaa miten Stenbäck suhtautui kysymyksiin edistyksestä, muutoksesta, inhimillisen tiedon kasvusta tai uuden tiedon hankkimisesta.

Stenbäckin kristillinen kasvatusta perustui omaantuntoon ja omantunnon kasvattamiseen.

”Koska kristitty pedagogi näkee omassatunnossa – Jumalan äänen, sen joka mahdollistaa langenneen ihmisen nostamisen, hän yrittää ennen kaikkea vedota siihen, pitää omaantuntoa hereillä ja, herättää omantunnon tottelemista ja sen seuraamista”, Stenbäck esitti. Pakanuus sitä vastoin sammuttaa omantunnon, antaa sen uinua tai asettaa järjestelmällisesti sen paikalle valheita, itsekkyyttä ja tekopyhyyttä. Snellman piti tätä muotoilua aivan kestävämmänä Raamatun, historian ja ihmisten päivittäisen kokemuksen kieltämisenä. Eikö muka juutalaisilla, muslimeilla ja pakanoilla olisi käsitystä oikeasta ja väärästä, hän kysyi. Myös Stenbäckin omaantunto-käsitteen hahmottelua Snellman piti riittämättömänä. Hän huomautti omantunnon tarkoittaneen eri aikoina eri asioita. Väittelijän olisikin Snellmanin mielestä pitänyt tunnistaa kunkin ajan sivistystason vaikutus siihen, mitä omallatunnolla kulloinkin ymmärrettiin. Snellman ymmärsi, että omaantuntoon saatettiin vedota niin vapautta tavoiteltaessa kuin omaa häikäilemättömyyttä oikeutettaessakin. Hänen mukaansa kaikkein innokkaimmat omaantuntoon vetoajat eivät toimineet suinkaan moraalisesti oikein, vaan jopa keinoja kaihtamatta sekä edistivät oman omantuntonsa mukaista Jumalan valtakuntaa että etsivät autuutta omille sieluilleen.³³

Stenbäckillä rationalismin vastustaminen ja inhimillisen järjen vieroksunta kulminoitui siihen, että hän otti tietämisen perustaksi ja välineeksi järjen sijaan ”omantunnon”. Tällä Schaumanin väitöskirjassa 1830-luvulla ja A. F. Granfeltilla 1840-luvulta alkaen esiintyneellä sekä sittemmin J. T. Beckin (1804–1878) näkemysten kanssa yhteensopivalla argumentaatiovalinnalla on ollut suomalaisissa uskonnon fundamentalistissa tulkinnoissa suuri merkitys. Rationaalinen keskustelu uskonkysymyksistä on tarpeetonta, kun jokaisen omaantunto on kunkin omien näkemysten korkein tiedollinen auktoriteetti. Beckiläisyyttä tutkinut Geert Sentzke puhuu tässä yhteydessä antropologisen elementin tuomisesta teologiaan. Kun muut ovat ”minän” kanssa samaa mieltä, he ovat oikeassa. ”Minän” kanssa eri tavoin ajattelevien omillatunnoilla ei puolestaan ole tiedollista tai eettistä auktoriteettia. Omaantunto-käsitys oli Stenbäckin omaksuma versio *synteresis*-opista, josta oli olemassa sekä eettinen että intellektuaali-

nen muotoilu: omatunto eettisenä ja tiedollisena auktoriteettina.³⁴

Stenbäck kritisoi ”intellektualistista” opetusta, joka hänen mukaansa ei kiinnittänyt riittävästi huomiota moraalis-uskonnolliseen kasvatukseen. Ideana tässä oli, että ihmiskunnan turmelus oli hänen mielestään korjattavissa vain uskon, ei järjen voimalla. Stenbäckin herätysliikelähtöisen kasvatustopin hahmotelma on Luttisen kuvaaman ”taantumuksellisuuden” konkreettinen ilmaus; ajatus kasvatustopista profaanina, uskonnollisesta tulkintakontekstista irrotettuna tieteenalana oli Stenbäckin väitöskirjalle täysin vieras. Kaste, Jumalan armolahja, siirsi ihmisen ”luonnolliselta perustaltaan” armon suojiin. Näkymättömällä voimallaan kaste siunasi ja määräsi ihmisen koko tulevaisuuden, Stenbäck ajatteli. Kaste oli kristillisen pedagogin työn välttämätön edellytys. Ilman kastetta kaikki inhimilliset pyrkimykset sivistykseen olivat hänen mielestään merkityksettömiä.³⁵

Nykykasvatuksessa oli huonoa se, ettei lapsia kasvatettu koulussa sille taivaan tielle ja siinä siiveillisessä hengessä, jota Stenbäck kääntymyksensä jälkeen itse seurasi.³⁶ Stenbäckin väite, että kastattomien eli pakanoiden pyrkimykset sivistykseen olivat merkityksettömiä, on tulkittava hänen pietistis-beckiläisen kasvatustopinsa näkökulmasta. Tähän nimenomaiseen kohtaan Snellman vastasi kuvaten laajahkosti pakanauden ja kristinuskon keskinäistä historiallista vaikutussuhdetta.

Asia nyt on vain niin, että kreikkalaiset ja roomalaiset pakanat ovat opettaneet kristityille valtio-oikeutta, yhteiskuntaoppia, paikallishallintoa, filosofiaa, matematiikkaa, historiaa, runoutta, kuvanveistoa, arkkitehtuuria, purjehdustaitoa, kauppaa, käsityötä ja maanviljelystä – luonnontieteen ensimmäiset siemenet tulivat osin kreikkalaisilta, osin arabeilta.

Snellman käsitteli varhaisten kristittyjen välintämättömyyttä suhteessa maallisiin asioihin ja kuvasi kuinka nopeasti tämä suhtautuminen muuttui kristinuskon hellenisaation myötä. Kreikkalaisilta pakanoilta omaksuttiin ensinnäkin kieli ja kirjoitustaito, joilla kirjoitettiin Uusi testamentti, toiseksi grammatiikka ja retoriikka sekä lisäksi filosofia, jol-

la puolestaan määriteltiin uskonopit. Ei-kristilliset käsitteet, lait ja instituutiot eivät siirtyneet kristinuskoon sellaisinaan, vaan kristinuskon muovaamina. Snellmanin mukaan antiikin suuri opetus jälkipolville oli, että pyrkimykset totuuden, oikeuden, vaurauden ja onnen saavuttamiseksi tässä maailmassa olivat sinänsä oikeutettuja.³⁷

Koulutuksen tehtävänä ei Stenbäckin mukaan ollut antaa koulutettaville tiedollisia valmiuksia, hänen kritisoimaansa intellektuaalista opetusta, vaan herättää ja kasvattaa uskonnollista mielenlaatua. Snellmanin ajatuksena puolestaan oli, että sivistys on yleisinhimillistä. Hän ei hyväksynyt Stenbäckin herätyshenkistä uskonnollista kasvatusta, jonka konkreettinen sisältö jäi väitöskirjassa lopulta epäselväksi. Hän kuitenkin tulkitsi Stenbäckii niin, että tämän mielestä kouluopetuksen pääasian pitäisi olla uskonnollinen kasvatus.³⁸

Stenbäckin ajatuksien ihmisen paluusta koulutuksen kautta ”alkuperäiseen” ihmisyyteen liittyy yksi tärkeä Snellmanin käsittelemä elementti. Kasvatustieteen professoriksi valittiin henkilöä, jolle kasvatus oli kosminen prosessi ihmisen ja luomakunnan alkutilasta syntiinlankeemuksen kautta takaisin tuohon alkutilaan. Syntiinlanke-

30 Luttinen 1981, 250, 251. Soili Tiimonen (2001) on laajasti selvittänyt väitöstudiumuksessaan *Valoa kansalle: Luterilainen kirkko ja kansanopetuksen kehittämisspyrkimykset autonomisessa Suomessa 1809–1848* luterilaisen kirkon kansaopetustavoitteita 1800-luvun alkupuolella. Cygnaeuksista Iisalo 1968, 117–119; Luukkanen 2003c, 310–314.

31 Laurellin kasvatusnäkemuksista Luukkanen 2010; 2011. F. L. Schaumanin lausunnosta myös Aspelin 1900, 452–453; Murtorinne 1986, 75.

32 Stenbäck 1855, 1–2, 11–14, 62. Sainio 1955, 45–48. Murtorinne 1986, 74–75.

33 Stenbäck 1855, 9, 11, 14; Iisalo 1968, 54–55; Snellman 1996a, 61; Lahtinen 2006, 47–54.

34 Schaumanin väitöskirjasta *De fundamento fidei* (1837) ja Beckin teoksesta *Umriss der biblischen Seelenlehre* (1843) Murtorinne 1986, 79; Luukkanen 1993, 12–17, 163. Granfeltista Luukkanen 1993, 147–161, 163.

35 Snellman 1996a, 60–61; Uljens 2002b.

36 Stenbäck 1855, 21–22.

37 Snellman 1996a, 62–66; Lahtinen 2006, 48–52.

38 Snellman 1996a, 69.

muksen myötä ihmisen ja luomakunnan suhde oli muuttunut. Alkuperäinen yhteys oli hävinnyt, ja ihminen pystyi vain väkivallalla, fyysisellä ja älyllisellä voimallaan hallitsemaan luomakuntaa. Tämän kaiken Stenbäck ajatteli ennallistumisessa, paluussa alkuperäiseen, muuttuvan. Tulossa oli aika, jolloin uskon voimalla hallitaan tuhon voimien alta vapautettua luomakuntaa. ”Kaiken intellektuaalisen kasvatuksen päämäärä on alkuperäisen [omassatunnossa olevan] viisauden ennallistaminen.”³⁹ Pelkästään tämä kirjoitti Snellmanin ilmaisua. Hänen mielestään Stenbäck hahmotteli aikaa, jolloin susi nukkui siskonpedissä lampaan kanssa, vasikka omasta halustaan kirmasi teurastajalle ja jossa kana koki onnekseen saada pyöräyttää kananmunansa paistinpannulle. Snellmanin arvio Stenbäckin ennallistamisajatuksista oli lyhyt. Kyse oli gnostilaisista fantasiaista. ”Ihmetellä sopii, että tällaisia näkemyksiä esitetään tieteenä tai kasvatusoppina tällä vuosisadalla.”⁴⁰

Väitöskirjassaan Stenbäck vastusti emansipaation nimissä toteutettuja hankkeita koululaitoksen irrottamiseksi kirkosta. Nämä pyrkimykset vetosivat hänen mielestään vain pakanoihin. Snellman piti huomautusta ylimielisenä. Stenbäck tulkitsi hyvin kevyesti pakanoiksi joukoittain ihmisiä, jotka olivat omistaneet koko elämänsä kasvatustieteen tutkimukseen, sen oppialan, jota Stenbäck itse oli vain pinnallisesti sivunnut. Snellman viittasi myös siihen, ettei kouluolojen uudelleenjärjestäminen ollut kansainvälisesti uusi keksintö, vaan se oli jo toteutettu useimmissa Euroopan maissa.⁴¹ Lopuksi hän totesi, ettei Stenbäckin väitöskirjassa toistuva ”nykykasvatuksen” arvostelu ansainnut tulla laajemmin kommentoiduksi.⁴²

Kasvatuksellisista tavoitteista puhuttaessa on luonnollisesti eri asia tarkoitettiinko kasvatuksella kansanopetusta vai korkeampiin opintoihin johtavaa koulutusjärjestelmää. Kristillisestä kasvatuksesta puhuessaan Stenbäck ei tehnyt eroa näiden kahden välillä, joten on ajateltava, että hänen mielestään kaiken koulutuksen tuli olla hänen kuvaamassaan mielessä kristillistä. Oppineen ja kouluasioista kiinnostuneen kansanosan silmissä Stenbäckin väitöskirjan tieteellisenä opinnäytteenä hyväksynyt teologinen tiedekunta joutui ikävään tilanteeseen.

Se oli hyväksynyt väitöskirjan, jolla Schaumanin kehuista huolimatta ei ollut tieteellisiä ansioita, kuten Snellman artikkeleissaan toi esille. Kasvatustieteen professuurin siirtäminen pois tiedekunnasta kertoi, että viran alkuperäistä sijoituspaikkaa pidettiin virheenä. Stenbäckin väitöskirjan hyväksymisen ja professuurinimityksen myötä teologinen tiedekunta näytti myös asettuneen koululaitoksen uudistuksen ja yhteiskunnallisen kehityksen vastustajaksi. Ajan yleinen kehitys oli ajamassa Stenbäckin ja tuomiokapitulien koulutusnäkemysten ohi. Monet Suomenkin vaikutusvaltaiset tahot kuten esimerkiksi Suomen Talousseura olivat jo pitäneet kouluuudistusta välttämättömänä yksin taloudellisen kehityksen edistämiseksi.

Stenbäckin väitöskirjaa asettui *Helsingfors Tidningar* -lehdessä puolustamaan nimimerkki -ll. Kahdessa artikkelissaan hän arvosteli Snellmania ja puolusti Stenbäckii uskonnollisin argumentein. Nimimerkin jyrkimpiä väitteitä oli antaa ymmärtää, että Stenbäck edusti kristillistä ja Snellman pakanallista kasvatuseideologiaa. Kirjoittaja piti Stenbäckin tavoin kristillisen kasvatuksen ainoana tehtävänä lasten kasvattamista osallisiksi Jumalan valtakunnasta.⁴³

Snellman vastasi kirjoituksiin *Litteraturbladissa* elokuussa 1855. Nimimerkillä julkaistut artikkelit saivat hänet terävöittämään sanomaansa. Kristinuskko oli ilmiönä kohta 2000 vuotta vanha ja uskonpuhdistuskin toteutettiin Suomessa jo 300 vuotta sitten, Snellman aloitti argumenttinsa. Kristinuskon vaikutuksesta sekä kansaopetus että koululaitos olivat olleet papiston hallinnassa. Ei siis ollut syytä epäillä, että annetun opetuksen oikeaoppisuus oli jäänyt valvomatta. Konsistorit ovat palkanneet opettajat, valinneet oppikirjat ja valvoneet opetusta, mutta nyt Stenbäck oli esittänyt, että uskonnonopetus ei ollutkaan sellaista kuin sen olisi pitänyt olla. Miten tämä on mahdollista, Snellman kyseli ihmetellen. Kuinka monta vuosisataa pitää vielä kulua, että uskonnonopetuksesta tulisi ”oikeanlaista”? Mitään todellista uutta Stenbäckillä ei Snellmanin mielestä ollut ehdottaa huonoksi kutsumansa uskonnonopetuksen tilalle. Snellmanin tulkinta olikin, että uskonnonopetuksen pitäisi olla entisenlaista, mutta opettajat olisi pitänyt vaihtaa oikeanlaisiksi eli heränneiksi.

Koulujen tulisi luopua yksipuolisesta järjen kouluttamisesta, ja hedelmätöntä tieteellistä opetusta pitäisi kouluissa rajoittaa.⁴⁴

Opettajia ei kuitenkaan voinut muuttaa muuttamatta sitä koulutusta, jonka he olivat saaneet, Snellman huomautti. Kun muodollista opettajan-koulutusta ei vielä ollut, opettajankoulutus tarkoitti tuolloin eri alojen yliopisto-opintoja. Näin tieteellistä opetusta pitäisi Snellmanin tulkinnan mukaan Stenbäckin mielestä vähentää ”alusta ja lopusta”. Tieteellistä koulutusta pitäisi vähentää niiltä, jotka opiskelevat yliopistossa ja ryhtyivät opettajiksi. Opettajien puolestaan pitäisi antaa kouluissa oppilailleen aiempaa vähemmän tieteelliseen tietoon perustuvaa opetusta.

Snellmanin mielestä tämä ehdotus ei suinkaan ollut uusi, vaan päinvastoin vanha. Jo muinaisista ajoista saakka uskonto ja kirkko olivat pitäneet tiedettä vihollisenaan. Tiedettä vastaan oli kamppailtu niin kuin oli kyetty, mutta Snellman oli vakuuttunut, että tämä työ oli ollut turhaa. Yksinkertaisimmallaan järjellä varustetun ihmisen pitäisi hänen mielestään ymmärtää, että mitä kauemmin tiede edistyy ja uskonto puolestaan esiintyy muuttumattomana ja paikoilleen pysähtyneenä, sitä epätasaisemmaksi ja uskonnonlempiä epädullisemmaksi tämä kiista käy.⁴⁵

Snellman huomautti, että tieteenharjoitusta oli kritisoitu siitä, että tieteellisiä järjestelmiä ja teorioita syntyy ja häviää. Tämä ei kuitenkaan ollut puute, vaan näissä muutoksissa näkyi tieteen suuri voima. Tieteenharjoitus ei elänyt ainoastaan sukupolvesta toiseen, vaan joka tieteellinen sukupolvi muokkasi tiedettä ja teki sen omakseen. Kun tiede on tällä tavoin uudistuvaa ja rationaalista toimintaa, uskonoppi ja uskonopetuskin hyötyvät eniten, jos niiden opettaminen perustuu järjenkäyttöön. Koulun uskonnonopetuksessa ei pitänyt lainkaan vedota tunteisiin tai auktoriteetteihin, vaan järkeen.⁴⁶ Snellman oli näkemyksissään radikaalimpi, kuin millaiseksi esimerkiksi kansakoulun uskonnollinen sisältö myöhemmin muodostui. Snellmanin tiivistetty arvio Stenbäckin väitöskirjasta kuuluu seuraavasti:

Runoilijaluonteena ja tunteen miehenä herra Stenbäck kirjoittaa omalla tavallaan eikä häneltä voi vaatia mitään

tiukasti määriteltyä tieteellistä selkeyttä. Hän saa itse ratkaista onko tiedemiehen toiminta hänen kutsumuksensa.⁴⁷

Stenbäck teki ratkaisunsa ja siirtyi Isonkyrön kirkkoherraksi.

KESKUSTELU USKONNOLLISESTA KOULUTUKSESTA JATKUU

Aiemmin hyljeksitty pietismi oli 1850-luvulla Lars Stenbäckin kautta, aiempaan kirkollisen kansanopetuksen traditioon nojautuen ja teologisen tiedekunnan professuurin avulla, tavoittelemassa Suomessa uuden oppialan eli kasvatustieteen määrittelyvaltaa. Stenbäckin tyypillisillä kouluopetuksen määrittelyillä oli kirkollinen tuki. Totesivathan tuomiokapitulitkin senaatille vuonna 1856, että kouluopetuksen oli pääasiassa valmistettava lapsia rippikouluun. Ajateltiin, että rippikoulu oli kansakoulun viimeinen aste ja oikea kansansivistys voitiin rakentaa vain jumalanpelolle sekä kristillisten uskontotuuksien selkeälle käsittämiseksi.⁴⁸

Kamppailu koulujen uskonnonopetuksen tavoitteen määrittelystä ei päättynyt Stenbäckin epäonnistuneeseen professorinimitykseen. Koululaitoksen ja kirkon erottaminen merkitsi yhteiskunnan sekularisoitumista vain muodollisesti ja osin, kun tuon maallistuneen koulun uskonnonopetuksen tehtäväksi määriteltiin uskonnollisen uskon he-

39 Stenbäck 1855, 11, 14–15.

40 Snellman 1996a, 61. Snellman huomautti, että tällaisia fantasioita voi lukea Stenbäckin esitystä kauniimmassa muodossa ja soljuvammin runosäkein kirjoitettuna Erik Johan Stagneliuksen (1793–1823) mystisvaikutteisista *Saaronin liljoja* -runoista (1821).

41 Snellman 1996a, 62.

42 Snellman 1996a, 62.

43 -ll 1855a, 2 ja 1855b, 4. Kirjoittajan on arveltu olleen Stenbäckin uskontoveri C. G. von Essen, mutta nämä artikkelit on mitä ilmeisimmin laatinut Helsingin lyseon lehtori R. A. Renvall tai turkulainen T. T. Renvall.

44 Snellman 1996b, 164.

45 Snellman 1996b, 164.

46 Snellman 1996b, 165.

47 Snellman 1996b, 165.

48 Iisalo 1968, 114–115.

rättäminen oppilaissa. Mielenkiintoinen tässä suhteessa on ensinnäkin vuoden 1856 koulujärjestys. Sen säilytti piispojen ja tuomiokapitulien uskonnollisen valvontavallan lukioissa ja oppikouluissa. Tuomiokapitulien oli valvottava, ettei uskonnosta, yhteiskuntajärjestyksessä tai hyvistä tavoista esitetty vääriä käsityksiä. Uskonnonopettajan oli opetettava niin, ettei oppilaissa herännyt epäilyksiä kristinuskon totuuksia kohtaan. Merkittävää tarkasteltavan aiheen kannalta on myös ala-alkeiskoulujen tuntijakotaulukkoon tehty huomautus: ”Uskonnonopetus ei saa olla kuollutta muistitietoa, vaan pitää se, mikäli mahdollista, tehdä sydämen ja ymmärryksen asiaksi.”⁴⁹

Torsten Thure Renvall (1817–1898) oli taustaltaan opettaja, Turun herännäis-beckiläinen tuomiorovasti ja myöhemmin arkkipiispa, jolla ei ollut suoritetuja teologisia tutkintoja. Turussa pidetyssä opettajainkokouksessa vuonna 1860 hän piti Stenbäckin aiemman näkemyksen tavoin ajan uskonnonopetusta puutteellisenä. Puutteellisuus ilmeni siinä, että uskonnonopetuksesta oli tehty vain ymmärryksen asia, joka ei vaikuttanut sydämeen eikä omaantuntoon.⁵⁰ Koululaitoksen uskonnollistaminen merkitsi oikealla tavalla uskonnollisten opettajien normittamista: kansakoulun opettajien ja uskonnonopettajien oli oltava vakaumuksellisia kristittyjä. Taimo Iisalo on jo vuonna 1968 tehnyt tärkeän huomion. Tämä persoonallisen uskon vaatiminen opettajilta oli muodollisesti samanlainen kuin mitä heränneet olivat aiemmin edellyttäneet papeilta. Iisalo selittää uskonnollisen opettajaihteen muotoutumista herännäisyyden vaikutuksella yleiseen keskusteluun. Hän mainitsee vaikuttavana tekijänä myös liberalismiin, jossa uskonto ymmärrettiin nimenomaan henkilökohtaiseksi vakaumukseksi.⁵¹

Liberalismin merkitys koulun ja opettajien uskonnollistamisprosessissa oli kuitenkin kyseenalainen. On lähtökohdallisesti ristiriitaista ajatella, että liberalismiin vaikutuksesta pyrittiisiin harjoittamaan uskonnollista pakkoa. Tämä tarkoittaisi, että liberalismiin ilmentymänä opettajilta sekä oppilailta edellytettäisiin tietynlaiset herätysliikeuskonnollisuuden muodolliset ja opilliset ehdot täytävä henkilökohtainen vakaumus. Se, että tuon

ulkopäin määritellyn vakaumuksen edellytettiin olevan henkilökohtainen, ei tee tästä järjestelmästä liberalismiin ilmausta. Kiinnostavaa sen sijaan on kehityskulku, jossa luterilaisen kirkon keskeinen työala, uskon herättäminen, siirrettiin koulujen uskonnonopetuksen tehtäväksi.

Yksi Aleksanteri II:n senaatille 24.3.1856 antamista ”vallankumous ylhäältä” -tehtävistä oli ollut laatia esitys maaseutukoulujen kehittämistä. Senaatti hankki asiasta Turun, Porvoon ja Kuopion tuomiokapitulien lausunnot. Tuomiokapitulien lausunnot olivat samansuuntaisia kuin aiemman Nikolai I:n hallinnon aikana annettu vuoden 1851 koulukomitean esitys, jossa korostui nimenomaan maalaisnuorison uskonnollinen kasvatusta. Asia on merkittävä, koska vuoden 1851 komitean tehtävänä oli ollut ohjata kansanopetusta valtiovallan tuolloisiin tavoitteisiin ja kamppailla ajan vaaralliseksi tulkittuja virtauksia vastaan. Komitean tehtävä oli ”hyvän järjestyksen kohottamiseksi kiinnittää huomiota etenkin maalaisnuorison uskonnolliseen kasvatukseen”, koska vallitsevat opetusmenetelmät olivat ”Suomen väkiluvun lisääntymiseen, teollisuuden kehittämiseen sekä – – Euroopan ajattelutavassa vallinneeseen harhasuuntaan katsoen riittämättömät”.⁵² Näin uskonnollinen kansanopetus tulkittiin Euroopan ”hullun vuoden” 1848 jälkeiseksi poliittiseksi rokotteeksi vääriä eurooppalaisia oppeja vastaan.⁵³ Vuoden 1856 tuomiokapitulien lausunnoissa seurattiinkin tätä vanhaa, aiemman hallinnon aikaista linjaa, eikä nähty uuden hallinnon linjan muuttuneen.

Teologisen tiedekunnan ja sittemmin luterilaisen kirkon merkittävä kouluvaikuttaja 1860-luvulla oli Stenbäckin vastaväittäjänä toiminut F. L. Schauman. Hän oli Pedagogisen yhdistyksen jäsen ja ajoi koulunäkemyksissään ajatusta koululaitoksen kristillistämistä. Schauman julkaisi artikkelin ”Om skolans förhållande till kyrkan” vuonna 1865, vuotta ennen kansakoulujen perustamisen mahdollistavan asetuksen antamista. Schaumanin mukaan koulun tuli palvella valtion, kirkon ja perheen intressejä opettamalla ja kasvattamalla tulevaa sukupolvea. Kyseistä artikkelia tarkastellut V. T. Rosenqvist on antanut Schaumanin näkemyksistä melko kapean kuvan. Rosenqvist tuo kyllä esille Schaumanin yh-

teisenä keskeisenä ajatuksena, että uskonto ei ollut oma, muusta elämästä irrallinen saarekkeensa. Uskonnollisen kouluopetuksen piti tehdä selväksi ja ymmärrettäväksi, että uskonto ei kuulunut vain sunnuntaipäiviin tai kirkossakäynteihin, vaan oli kaiken inhimillisen elämän läpäisevä voima. Täten uskonnonopettajat eivät olleet ainoastaan seurakuntien papit, vaan myös kansakouluopettajat.⁵⁴ Schaumanin laajahko artikkeli on hyvin samansuuntainen Lars Stenbäckin 1850-luvulla esittämien näkemysten kanssa. Tämän artikkelin näkökulmasta kiintoisinta on, että Schauman tulkitsi kansakoululaitoksen osaksi uskonnollista kansanopetusta.

Artikkelissa Schaumanin näkemysten tähtäyspiste oli kristillinen kansakoulu. Kristitty ajatteli liian ahtaasti, jos torjui koulusta ”maallisen tiedon”, hän esitti. Kirkko ei Schaumanin mukaan suhtautunut vihamielisesti sivistykseen, vaan halusi päinvastoin pyhittää koulutuksen kristinuskon hengellä, kun kaiken sivistyksen todellinen alkulähde Schaumanin sanoin oli elämä Jumalassa. Korkein koulutuksen muoto oli hänen mielestään kristillis-uskonnollinen, ja siksi ei ollut oikeutettua yrittää erottaa kansakoululaitosta kirkosta. Koko kansakoulun piti olla kristillinen, ja kansakoulussa opetettava muu kuin kristinuskoa käsittelevä tieto tuli suhteuttaa kristinuskoon ja kristilliseen maailmankatsomukseen.⁵⁵

Schaumania on myöhemmin luonnehdittu muun muassa liberaaliksi tai yhdeksi autonomian ajan lahjakkaimmaksi yliopistoteologiksi.⁵⁶ Näiden luonnehdintojen ohella on aiheellista muistaa, ettei Schauman pitänyt suomalaisen rahvaan tiedollisen tason nostamista tarpeellisena. Hänen kansakoulusta laatimansa artikkelin yksi näkökohta liittyikin opetettaviin. Tieteeseen ja tietoon perustuvan opetuksen piti olla kansakoulussa melko rajallista. Tähän oli Schaumanin mukaan syynä ajanpuute ja kansakoulujen ulkoiset olosuhteet, mutta ennen kaikkea se henkinen asennoituminen, joka kansakoulua käyvien lasten alasaätyisillä vanhemmilla oli. Tämä yhteiskunnan alempi väki oli hänen mukaansa enemmän suuntautunut havainnointiin kuin käsitteisiin ja enemmän orientoitunut tunteeseen kuin ajatteluun. Kaikki tämä Schaumanin mielestä muodosti esteen tieteellisten tietojen välittämiselle

kansakouluja käyvän alaluokan lapsille. Hän kuitenkin totesi, että sivistyksen hedelmät eivät kuuluneet ainoastaan yläluokalle, vaan myös työtätekevälle väestölle. Schaumanin sanoin täytyikin vapautua käsityksestä, että kulttuurin tervehdyttäviä hedelmiä voisi välittää vain tieteellisen opetuksen kautta. Kansakoulua käyvien alaluokkien lapsille tällainen kulttuurin tervehdyttävä hedelmä oli Schaumanin mukaan raamatullinen kristinuskko. Hänen mielestään tämä mahdollisti rahvaan täydellisen intellektuaalisen ja siveellisen sivistyksen.⁵⁷ Näine näkemyksineen Schauman jäi marginaaliin sekä kansakoulun, suomalaisen kasvatustieteen että sittemmin myös kirkollisen kiertokoulun kehityksen osalta, kun tiedollisten ja maallisten aineiden opetus tuli osaksi myös kiertokoulujen opetusohjelmaa.

Suomen ensimmäinen kasvatusopin professori Lars Stenbäck ja hänen virkaväitöskirjansa vastaajattaja käytännöllisen teologian professori Frans Ludvig Schauman eivät kannattaneet tiedollista kansansivistystä eivätkä pitäneet tarpeellisena rahvaan tiedollisen yleissivistyksen nostamista. Kiinnostavaa oli myös Schaumanin ajatus alaluokan säädynmukaisesta henkisestä asennoitumisesta. Schaumanin mukaan rahvaanlasten, havainnointiin ja tunteeseen suuntautuneiden vanhempien jälkikasvun, tiedollinen kasvatusta oli tarpeetonta.

49 Iisalo 1968, 165–167, 354.

50 Iisalo 1968, 169. Iisalo on huomauttanut, että koulujen ”elävä uskonnonopetus” näytti keskittyvän raamatunhistoriaan ja Raamattuun.

51 Iisalo 1968, 175–176.

52 Aalto 1976, 609.

53 Iisalo 1968, 117–118.

54 Rosenqvist 1913, 367, 368.

55 Schauman 1865, 66 nootti * (korkeamman koulutuksen itsenäisyydestä), 69–71, 72, 74. Artikkelissa on myös koulun historiaa käsittelevä osuus.

56 Klinge 1978, 177; 1980, 194–195; Heikkilä 2006, 737. Schaumanin uran varhaisvaiheessa 1830-luvulla aikalaiset kuten J. P. Palmén, Israel Hwasser ja Snellman eivät pitäneet Schaumania erityisen lahjakkaana. Luukkanen 2000, 46, 49, 180.

57 Schauman 1865, 77, 78.

Suomalaisen kansakoululaitoksen ja kasvatuksen kehittämisessä oli vastakkain kaksi erilaista uskonnollista tulkintaa. Kuten yleisesti tunnettua, koulukysymyksessä merkittävän elämäntyyön teki Stenbäckin ja Schaumanin kanssa kasvatuskysymyksissä melko täydellisesti eri linjoilla ollut, ajan pedagogisiin näkemyksiin perehtynyt ja herätysliikkeiden ulkopuolinen pastori Uno Cygnaeus. Cygnaeuskin oli syvästi uskonnollinen, mutta hänen uskonnollisuutensa ei noussut pietistis-beckiläisestä aatemaailmasta, vaan aikansa kulttuurikristillisyydestä. Kun Stenbäck oli siirtynyt Isonkyrön kirkkoherraksi, Iossakyrössä laadittiin seuraavana vuonna kriittinen lausunto Cygnaeuksen kirjoituksesta *Strödda tankar om den tillämnade folkskolan i Finland*. Stenbäckin oma selitys kansakoululaitosta kritisoivaksi tulkitusta lausunnosta oli, että Isonkyrön papisto ei vastustanut kansakoulua. Tämä pitää varmaankin paikkansa. Vastustuksen kohteena oli kansakouluopetuksen sisältö: Cygnaeuksen laaja-alainen kouluihanne ja sen poikkeaminen herätysliikepapiston kannattamasta uskonnollisen koulun ihanteesta.⁵⁸ Kansakouluja Stenbäck oli arvostellut jo väitöskirjassaan. Hänen mielestään ne olivat epäonnistuneet esimerkiksi Saksassa. Tämän todisti Stenbäckin mielestä vuosi 1848 ikään kuin Nikolai I:n ajan tuntoja toistaen. Se rikkoi illuusiot kansansivistyksen positiivisista vaikutuksista. Jumalalliset ja inhimilliset siteet haluttiin hylätä ja repiä kaiken asettamatta mitään tilalle. Stenbäckin mukaan ajan kasvatusta ei synnyttänyt velvollisuudentuntoa, ei hillinnyt kiihkeitä tunteita eikä joutanut järkevään toimintaan, luonteenlujuteen tai tahdonvoimaan. Kaikkeen tähän tarvittiin uskonnollista kasvatusta.⁵⁹

Kasvatustieteen professuuri siirrettiin vuonna 1860 historiallis-kielitetieteelliseen tiedekuntaan. Tuolloin Snellman ei enää ollut yliopiston ulkopuolinen ja lehtien palstoilla jyrisevä kriitikko. Hän toimi siveysopin ja tieteiden järjestelmän professorina vuosina 1856–1863. Professuurin siirron jälkeen ja kasvatustieteen professuurin ollessa vielä täyttämättä kasvatustieteen luennot pitikin Snellman. Jo ensimmäisessä luennossa ilmenevät hänen ja

Stenbäckin kasvatustieteen koskevat näkemyserot. Snellman korosti inhimilliseen järjen roolia kasvatuksessa sekä uskonnollisesti ilmaistua velvollisuutta toimia maallisessa yhteiskunnassa. Kasvatusta oli elinikäistä kasvamista ”järkeen ja vapauteen”. 1850-luvun alussa kuolleen Laurellin aiemmin ilmaisevan näkemyksen tavoin kasvatusta nähtiin kasvamisena osaksi ihmiskuntaa. Tämä ihmiskunta ei ollut Snellmanille abstrakti, vaan konkreettinen. Ihmiskunta Suomessa oli se, joka ilmeni suomalaisten ihmisten ajattelu- ja toimintatavoissa. Kasvamalla suomalaisiksi jokainen kasvoi osaksi ihmiskuntaa.⁶⁰

Suomen toiseksi kasvatustieteen professoriksi valittiin herätysliikepastori Stenbäckin jälkeen Zacharias Joachim Cleve vuonna 1862. Hän oli huomattavasti Snellmania muistuttava henkilö ja hänen suosikkinsa: filosofi ja suomalaisuusmies. Snellmanin tavoin Cleve lasketaan kuuluneeksi hegeliläiseen keskustaan.⁶¹ Cleven virkaanastujaiskutsussa tuolloinen historiallis-kielitetieteellisen osaston dekaani Fredrik Cygnaeus viittasi suoraan Stenbäckin viranhoidon tuottamaan pettymykseen. Hän ajatteli sekä lyhyen viranhoidon että Isonkyrön papiston Uno Cygnaeuksen koulusuunnitelmasta esittämän arvostelun kääntyneen itseään vastaan. Hänen mielestään ne olivat voimakkain perustelu koulun erottamiseksi kirkon valvonnasta.⁶²

1850-luvun alussa kesken uransa kuollut A. A. Laurell oli korostanut koulun tiedollista, intellektuaalista kasvatustehtävää ja oppilaiden kasvattamista palvelemaan ihmiskuntaa. Koko Laurellin kasvatustieteellisen ja hänen johtamansa koulun, vuonna 1831 perustetun yksityiskoulun Helsingfors Lyceumin, kasvatustieteelliset tavoitteet olivat huomattavan modernit verrattuna professori Stenbäckin 1850-luvun uskoon kasvattamishahmotelmaan.⁶³ Laurellin kuoltua 1850-luvun alussa ilmapiiri teologisessa tiedekunnassa muuttui aiempaa kulttuurikristillisyyden sekä sivistyksen ja uskonnon keskinäistä yhteyttä korostavasta näitä vieroksuvaan. Aiempi 1830- ja 1840-lukujen uskon, tiedon ja kulttuurin yhteyttä korostanut ajattelutapa alkoi väistyä.

Oli Suomen kansanopetuksen ja koululaitoksen etu, ettei Stenbäckin henkilöitynyt 1850-luvun yritys yliopistollisen kasvatustieteen pietistiseksi määrittelemiseksi onnistunut. Snellmanin ja Cleven

edustama järkeä, sivistystä ja maallisia oppiaineita arvostava linja voitti tuomiokapitulien ja teologien vastustuksesta huolimatta. Sillä oli muuttuneiden aikojen ja Aleksanteri II:n alulle panemien uudistusten myötä mitä korkein poliittinen tuki. Fundamentalistinen herätysliiketaustalta ponnistanut beckiläisyys otti 1800-luvun lopulla käytännössä haltuunsa sekä useat piispanvirat että suomalaisen yliopistoteologian.⁶⁴ Taimo Iisalo on todennut autonomian ajan yleiskehityksestä, että vasta 1870-luvulla kansakoulu alkoi sisäisesti irrota kirkosta, kun hallinnollisesti kouluista vastasi vuonna 1870 toimintansa aloittanut Kouluylhallitus.⁶⁵ Perustava merkitys kuitenkin oli 1850-luvun poliittisella käänteellä ja kulttuurikristillistä linjaa edustaneilla toimijoilla. Koululaitoksen ja kansanopetuksen osalta fundamentalistisen beckiläisteologian yritykset suomalaisen kasvatustieteen haltuunotoksi ei onnistunut 1850-luvulla.

58 Aspelin 1900, 478–479; Iisalo 1968, 117–118.

59 Stenbäck 1855, 55–56.

60 Snellman 1997, 533–536. Snellman julkaisi kasvatustieteelliset luentonsa *Föreläsningar i pedagogik* vuonna 1861, ja hänen alkuperäiset luentonsa on julkaistu vuoden 1997 kootuissa teoksissa.

61 Clevestä Iisalo 1968, 169–170; Luukkanen 2003b, 223–224. Cleven 1850-luvun yrityksestä saada papisto kiinnostumaan myös maallisesta alkeisopetuksesta Inkilä 1960, 5–11.

62 Aspelin 1900, 479.

63 Laurellista ja hänen koulutusideologiastaan Luukkanen 2010; 2011. Helsingfors Lyceumista ja siellä annetusta opetuksesta ja uusista oppiaineista Leinberg 1866 (35-vuotishistoriikki); Lehmusto 1951, 259–260; Halila 1980, 178; Luukkanen 2000, 30–32; 2003a, 475–476; Salminen 2002, 42.

64 Beckiläisyyden halvaannuttavaa vaikutusta yliopistoteologiaan ja uskonnon tieteelliseen tutkimukseen 1800-luvun lopun vuosikymmeninä olen tarkastellut Johan Samuel Pajulaa käsittelevässä tutkimuksessani ”Satulasepän pojasta litin kirkkoherraksi” (käsikirjoitus, julkaistavana).

65 Iisalo 1968, 354. Tiivistetysti eri koululinjauksista Iisalo 1968, 114–116. Kansakouluasetus, *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus kansakouluoiminnan järjestämiseksi Suomen suuriruhtinaassa*, julkaistiin 17.5.1866.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Lähteet

Helsingin yliopiston keskusarkisto (HYKA)

Kanslerin asiakirjat (KA)

Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852

-II [s.n.]

1855a Hr Stenbäck's afhandling om pedagogien. *Helsingfors Tidningar* nro 50/30.6.1855.

1855b Hr Stenbäck's afhandling om pedagogien. *Helsingfors Tidningar* nro 51/4.7.1855.

SCHAUMAN, FRANS LUDVID

1865 Om skolans förhållande till kyrkan. *Tidskrift utgifvet af Pedagogiska Föreningen i Finland* 2/1865, 65–93.

SNELLMAN, J. V.

1996a Inhemsk litteratur. *Litteraturblad* n:o 3 mars 1855. Om paedagogins och dess närvarande ståndpunkt av Lars Stenbäck. *Samlade arbeten* VII 1850–1856. Helsingfors: Statsrådets kansli. s. 60–72.

1996b *Litteraturbladets* uppfattning af hr Stenbäck's avhandling ”Om paedagogins närvarande ståndpunkt”. *Litteraturblad* n:o 8. augusti 1855. *Samlade arbeten* VII 1850–1856. Helsingfors: Statsrådets kansli. s. 155–165.

1997 Föreläsningar i pedagogik. Vårterminen 1861. *Samlade arbeten* X 1861–1862. Helsingfors: Statsrådets kansli, 533–600.

STENBÄCK, LARS

1855 *Om paedagogien och dess närvarande utveckling*. Diss. Helsingfors.

Kirjallisuus

AALTO, TEEMU

1976 *Kansakunnan historia 4. Kansakunta kerää voimiaan*. Helsinki: WSOY.

ASPELIN, ELIEL

1900 *Lars Stenbäck*. Helsingfors.

AUTIO, VELI-MATTI

1981 *Yliopiston virkanimitykset: Hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun Akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin-Yliopiston opettajien nimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1808–1852*. Diss. Helsinki.

HALILA, AIMO

1980 ”Oppikoululaitos”. *Suomen kulttuurihistoria II*. Toim. Päiviö Tommila et al. Helsinki: WSOY, 175–185.

- HEIKKILÄ, MARKKU
2006 ”Schauman, Frans Ludvig (1810–1877)”. *Suomen kansallisbiografia* 8. Helsinki: SKS, 737–739.
- HUHTA, ILKKA
2012 ”Suomalaisen herätysliikejulkisuuden erityispiirteitä autonomian kauden jälkipuolella”. *Teologinen Aikakauskirja* 117, 356–370.
- IISALO, TAIMO
1968 *Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883*. Diss. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 78. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- INKILÄ, ARVO
1960 *Kansanvalistusseura Suomen vapaassa sivistystyössä 1874–1959*. Helsinki: Otava.
- JUSSILA, OSMO & HENTILÄ, SEPPO & NEVAKIVI, JUKKA
2000 *Suomen poliittinen historia 1809–*. 3. p. Helsinki: WSOY.
- KALELA, JORMA
2008 ”Miten Suomi syntyi?” *Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen historia*. 2. p. Helsinki: Edita, 15–30.
- KLINGE, MATTI
1978 *Turun ajoista 1840-luvun aktivismiin: Ylioppilaskunnan historia 1828–1852*. Helsinki: Gaudeamus.
1980 ”Humanistiset tieteet”. *Suomen kulttuurihistoria* 2. Autonomian aika. Helsinki: WSOY, 192–200.
- KOTIVUORI, YRJÖ
2005 *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Lars Jakob Stenbäck*. www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=14358. Luettu 11.9.2012.
- LAHTINEN, MIKKO
2006 *Snellmanin Suomi*. Diss. Tampere: Vastapaino.
- LEINBERG, K. G.
1866 *Helsingfor Lyceum under de trettiofem första åren af dess verksamhet*. Helsingfors.
- LEHMUSTO, HEIKKI
1951 *Kasvatusopin historia*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- LUTTINEN, RAUNO
1981 ”Läskunnighet och undervisning i Finland före folkskolväsendet”. *Ur nordisk kulturhistoria: Läskunnighet och folkbildning före folkskolväsendet*. XVIII nordiska historikermötet. Red. Mauno Jokipii och Ilkka Nummela. *Studia historica Jyväskylänensia* 22,3. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 225–259.
- LUUKKANEN, TARJA-LIISA
1993 *In Quest of Certainty: Axel Fredrik Granfelt's theological epistemology*. Diss. Schriften der Luther–Agricola–Gesellschaft 29. Helsinki.
1999 ”Kuka määrittelee kristillisyyden. J. V. Snellmanin näkemys uskonnollisesta auktoriteetista”. *Teologinen Aikakauskirja* 104, 81–84.
2000 *B. O. Lille ja kirkkohistorianopetuksen alkuvaiheet Aleksanterin yliopiston teologisessa tiedekunnassa*. Historiallisia Tutkimuksia 207. Helsinki: SKS.
2003a ”Karl Backman (1805–1856), opettaja, alkeisopetuksen uudistaja”. *Suomen kansallisbiografia* 1. Helsinki: SKS. (myös www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/5867/), 475
2003b ”Cleve, Zacharias (1820–1900), kasvatustieteen professori, valtiopäiväedustaja, kanslianeuvos”. *Suomen kansallisbiografia* 2. Helsinki: SKS. (myös www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3172/), 223–224.
2003c ”Cygnaeus, Uno (1810–1888), kansakoulujen ylläpitäjä, Jyväskylän seminaarin johtaja, pappi”. *Suomen kansallisbiografia* 2. Helsinki: SKS. (myös www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3176/), 310–314.
2010 ”Axel Adolf Laurell, teologian professori”. *Suomen kansallisbiografia* II. Helsinki: SKS. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3523/>.
2011 ”Mitä varten koulu on olemassa? Axel Adolf Laurellin näkemyksiä koulusta 1830- ja 1840-luvuilta”. *Kasvatus & Aika* 1/2011, 98–107. Verkkojulkaisuna: www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=359.
- MAZOUR, ANATOLE G.,
1963 *The First Russian Revolution 1825: The Decembrist Movement. Its Origins, Development, and Significance*. Stanford: Stanford University Press.
- MURTORINNE, EINO
1986 *Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918)*. Helsinki: Gaudeamus.
2006 ”Valistuksesta herätysliikkeisiin”. *Kristinusko Suomessa*. Toim. Aappo Laitinen. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, 119–134.
- OSMONSALO, ERKKI K.
1939 ”Hallituksen politiikka herännäisliikkeitä kohtaan Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana”. *Suomen uskonnollisten liikkeiden historiasta: Asiakirjoja ja tutkimuksia*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran tutki-

- muksia XII, 4. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 11–121.
- PULMA, PANU
1987 ”Henkisen murroksen vuosikymmenet”. *Suomen historian pikkujättiläinen*. Porvoo: WSOY, 442–453.
- REMY, JOHANNES
2000 *Higher education and National Identity: Polish Student Activism in Russia 1832–1863*. Bibliotheca Historica 57. Diss. Helsinki: SKS.
- ROSENQVIST, V. T.
1913 ”F. L. Schauman i Pedagogiska föreningen”. *Studier i Finlands kyrkohistoria*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XI. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 361–370.
- RÅBERGH, HERMAN
1900 ”Johan Brovallius såsom teolog”. *Teologinen Aika* 5, 220–233.
- RUUTH, MARTTI
1928b ”Teologien”. *Från universitetets första tider i Helsingfors*. Helsingfors: WSOY, 106–119.
- SAINIO, MATTI A.
1953 *Kasvatuksen ongelma 1800-luvun suomalaisessa teologiassa*. Diss. Jyväskylä: Jyväskylän Kasvatusopillisen Korkeakoulun julk. VII. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistoyhdistys.
- SALMINEN, JARI
2002 *Alamainen sivistysprojekti, tasa-arvo ja edistys: Suomen oppikoulujen rakenteellinen kehitys 1872–1920*. Diss. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos, Tutkimuksia 237. Helsinki: Helsingin opettajankoulutuslaitos.
- SEATON-WATSON, HUGH
1967 *The Russian Empire 1801–1917*. Oxford History of Modern Europe. Oxford: Clarendon Press.
- SULKUNEN, IRMA
2003 *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*. Helsinki: SKS.
- THADEN, EDWARD C.
1971 *Russia since 1901: The Making of a New Society*. New York: John Wiley and Sons.
- ULJENS, MICHAEL
2002a ”Kasvatustieteen professorit 1852”. www.helsinki.fi/kasvatustieteet/historia/professorit.htm. Luettu 1.10.2012.
2002b ”Lars Stenbäck”. www.helsinki.fi/kasvatustieteet/historia/stenback.htm. Luettu 1.10.2012.
- 2002c ”Zacharias Joachim Cleve”. www.helsinki.fi/kasvatustieteet/historia/cleve.htm. Luettu 1.10.2012.
- VUORELA, TAPANI
1980 *Taantumuksesta uudistuksiin 1825–1868*. Opetusministeriön historia 2. Pieksämäki: Sisälähetysseuran kirjapaino Raamattutalo.
- YLIKANGAS, HEIKKI
1987 *Käännekohdat Suomen historiassa: Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. Helsinki: WSOY.
- YLIKANGAS, HEIKKI & SIIRIÄINEN, ARI
1979 *Körttiläiset tuomiolla*. Helsinki.